

A DEMOKRÁCIA SZOCIÁLPSZICHOLOGIÁJA

Zsolt Péter

zsoltpeter@vnet.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2022.2.57

Absztrakt

A demokrácia feltétele a felvilágosodás alapjainak elfogadása, a racionális tudati szint. A társadalomban az állampolgároknak fontosabbnak kell tartaniuk az erőnél az igazságosságot és hinniük kell a racionális érvek harcában. Amikor a demokráciát a szociálpszichológia tudománya segítségével vizsgáljuk, ki kell egészítenünk a nép szocializáltságát és tudati szintjét az intézményekkel és a döntésbefolyásoló elit működésével. Az intézmények szerveződési színvonala alrendszerre válásuk és autonómiájuk segítségével írható le, az elit kapcsán pedig legfontosabb, hogy mi a vezető politikai színvonal, milyen céljaik vannak a politikusoknak saját hatalmuk megtartásán kívül. Így kapunk egy komplex modellt, melyet a demokrácia szociálpszichológiai modelljének nevezünk.

Kulcsszavak

demokrácia, felvilágosodás, racionalitás, tudatosság, szocializáció, intézmények, autonómia

SOCIAL PSYCHOLOGY OF DEMOCRACY

Péter Zsolt

Abstract

The condition of democracy is the acceptance of the foundations of Enlightenment, the rational level of consciousness. In society, citizens must prioritize justice over force and believe in rational arguments. When we examine democracy with the help of social psychology, we need to implement institutions and the functioning of the decision-making elite next to the socialization and level of consciousness of the people. The level of organization of institutions can be described by their subsystems and autonomy. In the case of the elite, the most important aspect is the leading political level: what goals do politicians have in addition to retaining their own power. Thus we obtain a complex model called the social psychological model of democracy.

Keywords

democracy, Enlightenment, rationality, consciousness, socialization, institutions, autonomy

A DEMOKRÁCIA SZOCIÁLPSZICHOLÓGIÁJA

Zsolt Péter

Ha a közösség, a közösség intézményei és a közösség politikai vezetői közül csak az egyik indul el a demokrácia javításának útján, kudarcot szenved. De ugyan így fordítva is igaz, ha a három szempontból kettő jól működik, képes kivédeni az egyik patológiáját, integritás hiányát, és ki tudja javítani azt.

A magyar közösség

A demokrácia szociálpszichológiája szerint az emberek csoportokhoz akarnak tartozni. Lehetőség szerint olyanokhoz, amelyek nem kívánnak intellektuális erőfeszítést a közösségi élmény megteremtésében. De nem minden közösség ilyen, van ahol épp az a trükk, hogy nehéz bekerülni, miközben nincs benne semmi rendkívüli (lásd Aronson és Mills 1959-es kísérletét). És vannak közösségek, amelyekbe a pozíciók teljesítmények alapján osztódnak, ez utóbbi utópiát álmodta meg August Comte, mikor a „meritokratikus” fogalmát megalkotta (Némedi 2010).

Egy nemzet szempontjából meghatározó kérdés, hogy milyen típusú közösségei vannak. Egy ember lehet akár többféleképpen is, és ez is rendkívül fontos. A liberális demokráciának az kedvez, ha az egyén sokféle közösség tagja, mert így lesz védve a „vakcsoportoktól”. Ezek politikailag manipulált csoportok, jellemzőjük, hogy valóban részesei vagyunk, és ha igen, azt mondják nekünk, hogy márpedig mindenki, aki oda tartozik, így és így gondolkodik (Pratkanis – Aronson 2012). Az is jót tesz a liberális demokráciának, ha a meritokratikus kiválasztásból van a több, és kevesebb a befolyása a professziók élén a tömegnek, a szektáknak, a politikának.

Más jelzővel illetett demokráciáknál a közösségek lehetnek buborék jellegűek, hasonlíthatnak törzsi viselkedésű ingroup-outgroup kategóriákban gondolkodókhoz. A demokráciák megközelítése az utóbbi időben megsokszorozódott. Gondoljunk csak a hibrid demokrácia fogalmára (Filippov 2018), mely szerint annak el kell billennie a liberális felé vagy az autokrácia felé; egy teljesen más megközelítés a plebiszciter vezérdemokrácia, amely a vezetői karizmatikusságból indul ki (Körössényi – Gyulai – Illés 2020). A magyar demokráciát lehet még illetni a „nem nyugatos” jelzővel utalva számos értékkülönbségre (Novak – Szentpéteri 2012), illetve az Uralkodó párt (Csizmadia et al. 2021) című kötet is azzal foglalkozik, hogy számos olyan országot ismerünk, ahol tartós konszolidált hatalmon van egy párt és ezek is eltérő demokráciák. A többpártrendszer és a szavazás mint demokráciaminimum igen sokféle lehet, egészen az orosz rendszerig, ahol szintén léteznek a demokrácia intézményei, van Duma, van bíróság, van választás. Mi itt az alábbiakban a demokrácia alatt azt értjük, ahol a demokrácia többségi elve (szociálpszichológiailag agresszió csökkentési módszere), valamint a liberális kisebbségi érdekek becsatornázása (Habermas 2001, Rawls 2017) egyensúlyba kerül. Ennek megvalósításában nincs ország, mely ne rendelkezne kihívásokkal (Reybrouck 2017).

A magyar nép értékrendszerének megragadása és összehasonlítása más nemzetekével rámutathat arra, hogy milyen közösséget tudunk létrehozni. Meghatározza azt is, hogy milyen

vezetőket választunk magunknak. Egy korábbi tanulmányomban (Zsolt 2021) nemzetközi összehasonlító kutatásokra alapozva azt sikerült kimutatnom, hogy kiemelkedő értékvonzó-dásunk van a biztonságra, másképp megfogalmazva kockázatkerülők volnánk, és a rokoni és baráti kapcsolatainkon kívül mindennel szemben rendkívül bizalmatlanok vagyunk. További karakterjegyek felsorolására később még visszatérünk, de már itt is kiemeljük a saját vélekedés elhallgatásának hajlamát, a frusztrációt, az „elfojtott” bosszút (Zsolt 2018), a tanult tehetetlenséget (Maier–Seligman 2016) és a korrupcióval kapcsolatos megértő hozzáállásunkat. Míg az EU átlag 69%-ban elutasító a korrupcióval szemben, nálunk a megkérdezetteknek csak 38% mondja, hogy elfogadhatatlannak tartja (Eurobarométer 2019).

A bizonytalanságunknak regionális okai is vannak. Ha gróf Apponyi Albert (1915: 3) sorait olvassuk, olyan érzésünk lehet, mintha 100 éve egy helyben topognánk: „Itt (mármint Magyarországon – Zsolt P.) valóban a nemzeti létfenntartásnak egyik föltétele kezdettől fogva az volt és ma is az, hogy helyesen állapítsuk meg viszonyunkat ama tömeg-erők mindegyikéhez, hogy oda csatlakozzunk a hol biztonságunknak, nemzeti egységünk kifejlődésének és nemzeti függetlenségünk fenntartásának legerősebb biztosítékait találjuk.” Apponyi ezt a védelmet a Nyugatban látta, a Keletről pedig nem átalotta azt állítani, hogyha katonailag erős, akkor oda kell figyelni rá, de ha nem, akkor semmi jó nem várható onnan, ígéreteik betartásához nincs meg az erejük. Oroszországot terjeszkedő hatalomként írta le. Bizonytalanságunk oka szerinte szuverenitási aggodásunkban rejlik. Rögtön kelet felé fordulunk, ha ezt nyugatról veszély fenyegeti.

A társadalmi alrendszerek és a nép

Az emberek amikor közösségeket hoznak létre, vezetőket választanak és intézményeket építenek ki. Az intézményektől elvárjuk, hogy szolgáljanak minket, a vezetőktől szintén. De nem biztos, hogy ezt teszik. Próbálkozhatunk azzal, hogy korlátok közé szorítjuk őket, vagy épp teljhatalmat adunk nekik; a modern társadalmakra az a jellemző, hogy egyre több szakmaiságot követelnek. (A politikánál nincs végzettséghez kötöttség, de a professzionális intézményrendszereknél van.) Mi magunk pedig egymásnak, a következő generációnak átadjuk a tudást, és információkat dolgozunk fel. Tehetjük ezt úgy, hogy hiedelmekre hagyatkozunk, vagy úgy, hogy a hitelesség elvárása alapján keresgélünk.

Ebben – vagy így teszünk, vagy úgy – mindig kiemelhetünk három területet, az intézményeket, a vezetőket és saját magunkat, és pedig azért, mert ezek különálló entitással, szabadsággal bírnak. Valamekkora szabadsággal a legkíméletlenebb helyzetben is.

Az intézmények és a vezetők a kényszerekre hivatkozva – bár gyakran széttárják a kezüket – mindig törekedhetnek arra, hogy igazságosabb és jobb világot teremtsenek. Az mindenképp szerencsés, ha a világ valódi kihívásaira reflektálnak és nem álproblémákkal kell küzdeniük, vagy ne adj’ isten épp nekik kell ilyeneket gyártani.

Általában a tudományra utalunk úgy, mint racionális világjobbító alrendszerre, mely a felvilágosodás óta alapvetően javított az emberi életminőségen (Pinker 2019). Ám napjainkban a tudományos alrendszerek presztízst épít a demokrácia tépázza, a babonák és álpróféták, a közösségi média és a kereskedelmibe, sőt, az állami médiába bejutott összeesküvéselméletek mind leegyszerűsítik a világ komplexitását. A tudomány tekintélye a maga intézményes reputációján keresztül pedig nem kitüntetettebb, mint akármelyik celeb, aki attól híres, hogy híres. Mi itt a liberális demokráciák sikeres működésének feltételeit keressük, s nem arról a demokráciáról beszélünk, melynek veszélye a többség zsarnoksága (Tocqueville 2020).

A fejlettebb demokráciákban az emberi kapcsolatokban csökken az acsarkodás (ez is az életminőséget javítja), magas szintű konfliktuskezelés alakul ki. Ha jól működik a társadalom, az élet méltósága, mindenki méltósága lesz a központi érték. A végén még a halálbüntetést is

eltörlik, mert abban sem a bűnöst, hanem az emberi méltóságot fedezik fel (Zsolt 2022). Az intézmények a halálbüntetés témában előbb ocsúdnak, mint a teljes népeség, ami jól rámutat arra a tévedésre, mely szerint mindent a társadalom határoz meg, amíg nincs társadalmi fejlődés, nincs intézményi se. Ez nem így van, az intézmények normális esetben előrébb járnak, mint a polgárok.

Korábbi munkámban (Zsolt 2003) nagy figyelmet fordítottam az intézmények, szakmák, professziók saját önfejlődésének mint a civilizálódás, pontosabban mint a polgári demokráciák letéteményesének. Itt arra jutottam, hogy a luhmann-i alrendszerek nem csupán a professziók oldaláról értelmezhetők (Pokol 1991), hanem saját küldetésüknek megfelelő értékrendszert is kibontanak. Mára a közigazgatási integritás-gyakorlatok mutatják, hogy az államok is felismerték az értéktartalom jelentőségét (Klotz 2020). Az értékek kapcsolatban és konfliktusban vannak más alrendszerek értékeivel, de ami még érdekesebb, kapcsolatban vannak a közösséggel is. Ennek részletes elemzését tartalmazza a weberi alapokból kiinduló *Médiaetika* könyv (Zsolt 2003).

Például amikor a jogrendszer, mely a jogos/jogtalan bináris kódra fókuszál, beemeli az emberi méltóságot, és ezzel kivezeti a halálbüntetést, az valószínűleg nem egyezik a közösség értékrendszerével, melyben még akár száz évekig is dominálhat a „fogat fogért” elv. A liberális elit jobban követi a professziók belső értékrendszerének kibomlását és igyekszik megtámogatni újabb érvekkel, viszont ebbéli törekvésében az elit elszakadhat akár a valóságtól is, a közösségi moráltól, mely általában etnocentrikus és előítéletes. Ám a közösségi morál is társadalmi tapasztalatokon nyugszik, tehát van valóságalapja. Ebben az írásban arra szeretnénk rámutatni: lehetséges, hogy a korábbi professzionális etikákra fókuszálás leírja az emberiség fejlődését, de nem írja le a demokrácia szociálpszichológiáját.

A demokráciák építőelemei

Felmerül a kérdés, hogy az embereken, az intézményeken és a politikai vezetőkön kívül befolyásolja-e még más is a demokráciát, például a jólét, a sikeres történelem, a valamiben való nemzetközi kiválóság vagy a gazdaság. Ám ezek a szempontok részben a három felsorolt alesete. Intézménye van az oktatásnak, a gazdaságnak, sportnak stb. Az emberek kategóriájába tartozik a boldogságtól a kritikai gondolkodás meglétéig, a történelmi ismeretekig sok minden. Nem tűnik úgy, hogy a három mellé be kéne rakni még valamit. Nézzük meg és emeljük ki például a gazdaságot. A gazdaság fejlettségéből nem tudunk következtetni a demokrácia fejlettségére. Ott van Szingapúr, Kína, Oroszország. Végül is Putyin stabilizálta az orosz gazdaságot, de ettől még nem fejlődött a demokrácia. Acemoglu és Robinson (2013) arra is hoz nem kevés példát, hogy ahol a gazdaság hanyatlott, ott az autoriter rendszer megerősödött.

Kihívások három helyen is keletkeznek.

(1) Az egyének személyiségzavarosak, impulzívok, családi és történelmi traumákkal terheltek. Magyarország a sérelmipolitika és az áldozatiságért való versengő csoportok terepaztala (Fülöp – Kővágó 2018). De furcsa mód a múltba és a pszichológiai problémákba a társadalom nem ragad bele, ha a jelenre és a jövőre fókuszál. A fókuszot igen könnyen lehet a demokrácia számára hasznos irányba terelni (Thaler – Sunstein 2011).

(2) Az intézmények vagy az önérdék maximalizálására törekednek ahelyett, hogy a társadalmi céljuk szerint működjenek, vagy épp ellentétesen, autonómiájuktól megfosztottak, és egy központi hatalmat szolgálnak, s ez esetben, ha akarnának se tudnának a társadalmi küldetésükért tevékenykedni. A korrupció alá került szervezetek nehézségeit jól ismerjük. A *state capture*, mikor az oligarchák ejtik foglyul az államot, *media capture*, mikor a média kerül fogásba (és ez már a google kereső által inkább az állam bűne), végezetül a legkevesebb említést a *society capture* kap (Zsolt 2016). Ez utóbbi az, amikor a politika az intézményrendszereken

keresztül az egész társadalmat ejti foglyul. Az intézmények saját csapdájukba is eshetnek: Robert Coase (1992) Nobel díjas közgazdász szerint minden intézmény előbb-utóbb önmaga fenntartásával kezd el foglalkozni és elfelejti társadalmi küldetését.

(3) Végezetül, de nem utolsósorban itt vannak a vezetők, s vezető lehet Trump is, meg Obama is. Utóbbi például felelősséget érez a klímaváltozás csökkentéséért, előbbi kétségbe vonta, hogy létezik klímaváltozás. A populizmus kihívásához viszont azt érdemes kutatnunk, hogy milyen az az embertípus, amely fogékony rá (Zsolt – Tóth – Demeter 2021).

A három aspektus, a nép/nemzet, az intézmények/alrendszerek és a politikai vezető/párt egymás hibáit olykor sikeresen orvosolja, olykor felfelé, az emberi méltóság elismerése felé, olykor viszont nem sikeresen, lefelé, a szenvedés irányába tolnak. Arra a filozófiai kérdésre, hogy honnan tudjuk, mi a jó, nem igen lehet bölcsebbet mondani, mint azt, hogy az biztos jó, ahol olyan intézkedések történnek, melyek a szenvedést csökkentik. Erre a kérdésre ezt válaszolta Hankiss Elemér egy interjújában (Hankiss 2011), és ezt olvashatjuk ma a felvilágosodásért harcosan kiálló, korábban már hivatkozott Steven Pinker könyvében.

Amíg társadalomról beszélünk, az utolsó emberpár identitásáig megmarad a közösség, amíg társadalomról beszélünk, működik valamilyen intézményes struktúra, és amíg társadalomról beszélünk, mindig van egy autoritás, amely valamiképpen létrejön, jó esetben a többiek ruházzák át, és kontrollálni is tudják. Az alábbiakban erről írunk részletesebben.

Az istenadta nép

A nép civilizáltsága, szocializáltsága, egészségessége meghatározó. Minél önállóbb és műveltebb, azaz minél polgárosodottabb, annál inkább hoz jó döntéseket, tudja megvédeni az intézményeit, és választ tisztességes és rátermett politikuszvezetőket.

Az egyéni személyiségzavarok, ósibb reflexek nem okoznak különösebb problémát, mert a nép lehet akkor is egészséges, ha tagjai egyenként nem azok. És fordítva, lehetséges, hogy egy közösség egyénileg értelmes és egészséges, kollektív döntései alapján mégis a „csöcselék” jelző a megfelelő. Hogy ez miért van így, annak elméleti keretként arra utalnánk, hogy a személyiség különböző énekből áll, és a társadalmi Én lehet rendben akkor is, ha az egyéni nincs (Zsolt 2013).

A társadalmi Én patológiájának egyik tüneteként pedig hadd emeljük ki a látens közvélemény fogalmát (Angelusz 2002). Ennek klasszikus példája '56 megítélése a szocializmusban: sok családban forradalomnak nevezték, de a nyilvánosságban mindenki ellenforradalomnak. Mai formája a látens közvéleménynek beszivárog a családokba. Mikor a családtagok nem tudnak arról, hogy kire szavaztak, jó példa erre a jelenségre. Nevezhetjük ezt látens családi véleménynek, és azt gondolhatnánk, ez már a pszichológia asztala, pedig nagyon is társadalmi a forrás. A szocializmusban az elhallgatás a nyilvánosság magasabb szintjén jelentkezett. Ez a bizalmatlanság ma már nem csak a közvéleménykutató felé (nálunk nem érdemes exit pollokat csinálni), a munkatársak felé, de a család irányába is megfigyelhető, egyfajta békeségvágyból fakadó közélet elrejtése az egyéni Énben. Mi magyarok annyira féltjük az egyéni kapcsolatainkat, a biztonságunk e mentsvárát, hogy inkább kiszorítjuk belőle a közéletet. Ezzel szemben egy polgárosult társadalomban a szavazás ugyan titkos, mert ez védi a polgárt a hatalomtól, de a nyilvánosság szabad, és az emberi kapcsolatok sem zártak. Az illiberális társadalmakban szerintünk jellemző a szociokognitív konfliktus (Doise 1993), a rejtőzködés, a társadalmi Énen belüli tudattalan szorongás. (Nem biztos, hogy az emberek meg tudják mondani, miért titkolják egymás elöl baráti és családi kapcsolataikban, hogy kire szavaztak, de már a kérdés feltevésekor szorongani kezdenek.)

A magyarok nem olyanok, mint János vitéz. János vitéz egyenes, igazságszerető és bátor, de a nép többsége azonosulni tud a „pávatáncossal”, mely magatartásmódot a politikából kapta

önjellemezésként. Tiltakozni azért sem tiltakoztunk ez ellen, mert kicsi az önbizalmunk, bizonytalanok vagyunk, kik is vagyunk. A „stratégiai nyugalom”, mely az orosz-ukrán háború elején szintén a politikától kapott ajánlat volt az önképünkhöz, tulajdonképpen *nemzeti önzés*. Az olcsó gáz és az önmagunkért való aggodás megelőzte a lojalitást. Lovagi erényeknek hírért hamvát sem találjuk. A közvéleménykutatásokban évtizedeken átnyúló nagyfokú állandóság mutatkozik (Füstös – Szakolczai 1994, (Zsolt 2021). Például a 17 érték közül nincs az első ötben a tolerancia, mások tisztelete. Az értékutatások szerint is a magyaroknál a legfontosabb a biztonság és a béke. Ez sajnos lefordítható kockázatkerülésre. Európában a legkockázattal rendelkezők a hollandok, a leginkább kockázatkerülők a portugálok, és ezután a magyarok (<https://ourworldindata.org/>). Magas szinten van a magyarokban a *tanult tehetetlenség*, ami azt jelenti, hogy igen sok honfitársunk kívülről várja sorsa jobbrafordulását és fatalista; egy uralkodó párt (Csizmadia et al. 2021), egy vezérdemokrácia (Körössényi et al. 2020) voltaképp biztonságérzetet ad.

A nemzeti karakterológiával foglalkozó *tanulmányomban* (Zsolt 2021) oda lyukadtam ki, hogy ráadásul *stabilan instabilak* vagyunk. A stabil instabilitás már patológus karakterszál, a pszichológiában a borderline személyiségzavar jellemzőjeként említik (Linehan 2010). Véleményem szerint, ha társadalmi patológiaként akarjuk ugyanezt megragadni, akkor olyan közösséget kell találnunk, ahol az egyének az identitásukat könnyen cserélgetik, befolyásolhatók, ahol nagyon kicsinek tartják magukat, ahol grandiózus önképük van. S ahogy korábban írtuk a bizonytalan nemzeti önképen kívül szorongás és agresszió, büntudat és önigazolás váltogatja egymást. Ha nem vállaljuk gondolatainkat, irányultságunkat (ld. korábban a családon belüli elhallgatásokról írottakat), az azért is van, mert tudjuk, hogy véleményünk csak pillanatnyi és könnyen megváltoztató. Ha nem tudjuk pontosan, kik szeretnénk lenni, nem is tudjuk kitalálni magunkat. Hankiss Elemér Találjuk ki Magyarországot projektje (Balázs 2019) valószínűleg azért nem aratott osztatlan sikert a 90-es években, mert nem volt meg az alap, egy egészséges nemzeti karakter.

Hogy egy közösségben mikor kerekedik felül a józan ész és mikor a téboly, az nem egyszerűen a közösség tagjaitól függ. A közösség kiszolgáltatott az intézményeknek és a politikai vezetőinek. Az egyének nem születnek tanult tehetetlenek, hanem megtanulják azt, amit a magyar közmondás is emleget: mondj igazat és betörök a fejed. A gyakori kudarc, az alulról próbálkozás, javaslattevés stb. elbukó kísérletei tesznek egy népet tanult tehetetlenné.

Elvileg egy közösség bármilyen lehet, és azért sosem teljesen kiszolgáltatott. Lehet kockázattal vállaló és kockázatkerülő, lehet cselekvő és szenvedő, lehet igazságkereső, de persze hiheti magát megalkuvónak, balsorsúnak, lehet cinikusan bölcselkedő és sorolhatnánk. Egy minden szempontból rossz pszichés állapotban lévő közösség nagyobb valószínűség szerint választ majd patológiáit megerősítő vezetőt. Megtanultuk mára, hogy a demokrácia nem könnyen exportálható.

Az intézmények

Egy igen jól felépített intézményrendszer nagyon könnyen lebomlik, ha céljaival nem tud azonosulni a benne dolgozó, ha olyan külső támadások érik, melyeknek a végén (vagy már az elején?) se tud ellenállni. Minden társadalmi alrendszer – ahogy azt Max Weber (2020) írja a hivatásokról – külön istent kell szolgáljon. Ha az újságíró politikusnak képzelet magát, vagy bárhová elszegődik bértollnoknak, akkor kilép a társadalmilag rábízott/elvárt szerepéből. Ha az egyházi ember uszít, megront kisgyerekeket, és legitímálja a gonoszságot (Kirill orosz pátriárka megáldotta Putyin Ukrajna elleni háborúját), akkor nem metafizikai igazságokat szolgál. Ha az igazságszolgáltatás az alapján ítélez, ahogy a politikus megrendeli tőle, akkor nem igazságot szolgáltat és sorolhatnánk.

Az intézmények integritása elsősorban az intézményen belül dől el, de nem csak ott. Onnan ismerhetjük fel könnyen, hogy az intézmények etikusak, ha az emberek szeretik azokat. Ha úgy érzik, hogy nem az övék, nem fogják szeretni. Nehéz megszeretni azt az intézményt is, amelyik folyamatosan változik, például a politikai váltógazdaság szerint (society capture). Ilyenkor a nemzet/a nép elveszíti intézményeit, legyenek azok akár erőszakszervezetek, egészségügyiek vagy kulturálisak. Az anyagi megbecsültség sem minden. Azt hihetnénk, hogy az intézmények ellenállóképessége pusztán az intézményektől függ, saját reputációjuktól, a bennük dolgozó szakemberek morális tartásától, elhivatottságuktól és szakmai szolidaritásuktól. Be kell látnunk, hogy sajnos nem csak ettől. De mit is értünk az alrendszeri autonómia értékstabilitásán?

Például ha az egyik újságíróstábot nem engedik be a sajtótájékoztatóra, akkor a többiek se mennek be. Ha az egyik iskolában nehéz helyzet alakul ki, akkor a többi iskola is kiáll mellette. Ha az állami felsőoktatást át akarják vinni magánérdekeltségbe, akkor a többi intézmény is kiáll a közösségi tulajdonlás mellett. Ha a tudományos akadémia autonómiáját el akarják venni, akkor a tudósok összefognak. Ám valójában nincs az az intézményrendszer, ami pusztán saját erejére támaszkodva meg tudná védeni magát. Egy hosszabb és kitartó munkával mindegyik átalakítható. Ha van ilyen politikai szándék, az igazi védelem csak a társadalom egészéből, a más alrendszerek szolidaritása kapcsán, illetve a nyomuló politikai szándékok választásokon való büntetésével védhető meg. Az illiberális hatalmi logikának pusztán az intézmények nem tudnak ellenállni a végtelenségig.

A politika

Végezetül a politika, a politikai alrendszer sem a levegőben lógó valami. Luhmann szerint viszont (Brunczel 2009) épp az a lényeg, hogy az elkülönülések teljeseek. Az autopoiesis gondolat lényege, hogy nincs átjárás se a pszichikai és szociális, sem pedig a társadalom különböző alrendszerei közt. Nehéz azonban belátni, hogy miért ne volna átjárás és kapcsolat. (Noha amellet mi is érveltünk, hogy attól még, ha valakinek az egyéni Énje patológiás, a társadalmi még lehet egészséges, de az egyént tekintettük egységnek, és nem a kommunikációt.) Ha a társadalmat csak kommunikációs igyekszünk felépíteni, eljuthatunk a luhmanni rendszerelmélethez, de hát a társadalom nem csak kommunikáció, hanem – mint itt állítjuk – egyének, intézmények és vezetőik együttese.

Ha elfogadjuk, hogy a demokrácia alapja a közösség, akkor egy következő kérdés, hogy mitől függ, hogy egy demokráciában, ahol választások vannak, a vezetők jók lesznek. Ha a magyar demokrácia aaptalan, akkor épp a közösségével van a probléma, ami jogosan elemezhető történeti-politológhiai nézőpontból (Csizmadia 2014). A társadalmi énünk lehet kialakulatlan, sőt sérült és maladaptív, ami a politikai kiválogatódásra kényszerként hat. Jó királya lehet egy feudális társadalomnak, mert az örökös tehetsége a véletlenen múlik, de jó miniszterelnöke egy demokráciában csak annak a nemzetnek lesz, amely nemzetnek a tagjai is jók, amelynek hagyományai jó sorskönyvet biztosítanak az újabb generáció számára. Az pedig, hogy egy nemzetnek jó sorskönyvei alakuljanak ki, akár a családtörténetek esetében (Berne 2019), a társadalomban is rendkívüli mértékben függ a szerencsétől, és sok esetben igen komoly nélkülözéseket igényel, hogy az egymással veszekedő elitek kiegyezzenek egymással (Acemoglu – Robinson 2013). Csak egy ilyen kiegyezés után várható, hogy a hatalmat épp birtokló alkotmányozása, választási eljárása, intézményrendszere tekintettel legyen egy nagyobb nemzeti egységre.

Ezzel szemben, ha és amennyiben egy machiavellista vezető kerül hatalomra, további támadás fogja érni az intézményrendszereket a közigazgatástól a pénzügyi rendszeren keresztül a médiáig. A nyilvánosságban eluralkodik a populista kommunikáció, az emberek legrosszabb ösztönei, félelmei, gyűlöletei lesznek felkorbácsolva. De azt is tudjuk, hogy a vezető nem min-

den. Ha az ország intézményrendszerei stabilak, akkor például hiába forgatják ki a politikusok egymás szavait, a média, mely nincs kiszolgáltatva egyiknek sem, a gondolatok lényegére fókuszálhat. Racionális szintre terelheti a nyilvánosságot, és a racionális szinten sem manipulál.

A demokrácia szociálpszichológiai megközelítése

Mostanra talán világos, mit állítunk a demokrácia szociálpszichológiai megközelítéseként. Ha negatív oldalról igyekszünk megfogalmazni – a szociálpszichológia általában a hibák okaira koncentrál –, akkor nincs nép, amely ne volna tönkretelhető; ha intézményei és politikai elitje ne volna romlott, nincs politikus, aki ki tudná nőni magát; ha a nép patológiás, az intézményei korrumpáltak, akkor nincs intézményrendszer, amely kibírná a tartós politikai, jogi, gazdasági és nyilvánosságbeli támadást.

Ha nem szociálpszichológiailag tekintünk a demokráciára, elkövethetjük azt a tévedést, hogy azt hisszük, minden a leépült intézmények (oktatás, egészségügy, média, igazságszolgáltatás, közigazgatás) miatt van. Vagy azt gondolhatjuk, hogy minden néhány borzasztó politikus miatt van (azért veszített, mert..., azért nyert, mert...). És azt az egyoldalú álláspontot is képviselhetjük, hogy minden a nép miatt van. Mert okos, vagy mert gyáva és műveletlen.

Amikor a szakmai etikák rendszeréről írtunk (Zsolt 2003), azt hittük, minden az intézményeken múlik; amikor a magyar karaktert igyekeztünk megragadni a nemzetközi értékkutatók tekintetében (Zsolt 2021), gondolhattuk azt, hogy minden a népen múlik; amikor pedig a 2022-es ellenzéki óriási választási vereséget nézzük, gondolhatjuk azt, hogy mindenért az alkalmatlan vezető felel. (Méltányosabb megközelítésben az összes ellenzéki párt vezetője.)

Am nem elégedhetünk meg azzal, hogy ezek együttesét elismerjük, a komplexitás elméleti megértése a lényeg. Ezek egy adott pillanatban kölcsönösen hatnak egymásra. A kölcsönös egymásra hatás miatt alakulnak ki a spirálmechanizmusok, és indul el lassan a lejtőn egy demokrácia, aztán egyre inkább felgyorsul a folyamat. A végén a buborékban élő diktátor háborút indít, hiába van a társadalmában sokféle politikai intézményrendszer, hiába bíróság és média. A diktátor legörültebb lépéseit is legitimálja a vele egyetértő nép, az intézmények pedig már a vezér akaratát szolgálják. Ez is demokrácia abban az értelemben, hogy a nép és a vezér egy hullámhosszon van, egy akaratot testesít meg, illetve akik nem, azok kiszorulnak a nemzetből.

Carl Schmitt, a náci állam filozófusa, a „jogtudomány teológusa”, a szuverén autoritás dicsőítője (Karácsony 2016). Számára nem a liberális fékek és ellensúlyok a fontosak, hanem, hogy a nép és a vezér ugyanazt akarja. Modellje lehet mára kicsit finomodik, mert míg Schmitt vizionálta az ellenség fegyveres támadását, addig ma mindez a kulturális szinten is elképzelhető. A posztmodern autoritás akár gyűlölheti is a valódi erőszakot, háborúzni akkor szeret, amikor a médiával, a kultúrával, a háttérhatalmakkal kell. Sőt az ellenségnek még csak valóságosnak sem kell lennie, a képzelet is egyesítheti a népakaratot. (A posztmodern helyzetben alkalmazható Schmitt-i filozófiát Rauschenberg Péter (2011) elemzi.)

Az illiberális rendszerekben a hatalmat a nép legitimálja, ez pedig posztmodern módon úgy tartható fenn, hogy a hatalom folyamatosan talál szimbolikus ellenséget, mely folyamatosan fenyegetett állapotban tartja az emberek érzelmi központját és elhomályosítja a racionális funkciókat. A nép és a vezér így tud mindig harmonizálni. A racionális döntések kommunikációval igen könnyen amúgy is befolyásolhatók. A politikai pszichológiai tétel úgy szól, hogy kockázatot nem a nagyobb nyereségért, hanem a veszteség elkerüléséért vagyunk képesek vállalni (Zsolt 2002). Am ebben az esetben a nép torzult racionális ismeretekkel, öngazolásokkal, vélt sérelmekkel és sok-sok kontrollálatlan indulattal működik. Önmagában az autoriter vezető kevés volna, kell a félelem, az azonosulás az agresszorral, a szeretet és mindenféle erős támogató érzelmek, és a harc a fenyegető bármivel.

A demokrácia szociálpszichológiájában a három terület komplex egymásra hatásán kívül még azt az állítást is megkockáztattuk és itt tézisként kimondjuk, hogyha a három elemünk közül kettő negatívba fordul, a harmadik is tehetetlen lesz. Magyarországon a nép nemzeti önzése, kockázatkerülése, biztonságvágya, integritását sok esetben elvesztő intézményrendszer két olyan súlypont, amivel szemben ha nyer is egy ideálisan elképzelt államférfi, elég nagy valószínűség szerint elbukik.

Hogyan javulhat a demokrácia?

A demokrácia felépítése, a spirál felfelé indulása szintén lépésenként lassan, és aztán egyre gyorsuló ütemben bontakozhat ki. Itt olyan értékeket lehet felsorolni, melyeket általában a liberális demokrácia értékeiként szoktak emlegetni. A sokszínűség ellenére a jogállami biztonságot és igazságosságot. Ám a fejlődés itt nem áll meg, mert a magasabb szintű erkölcs egyre jobb közösségi együttműködést teremt. A funkcionális vezetői szerep el is halványulhat, szorítkozhat a morális célra (Kiss 2019, Laloux, 2016).

Néhány kitűnő demokráciában a vezető szürke, karizmatikusságtól mentes. De lehet, hogy a felfelé lépegetés egy karizmatikus politikus nevéhez, egy kisebb politikai közösséghez köthető, kik írnak egy jó alkotmányt. A szociálpszichológia kevesebbet emlegetett kísérlete épp az Asch féle pálcikás kísérlet ellentéte, Moscovici-é (Moscovici – Lage – Naffrechoux 1969), aki azt mutatta meg, hogy a következetes kisebbség eltérítheti a többséget.

Az is lehet, hogy az intézményrendszerek integritása vágja el a korrupciós láncokat, és ezért kezdik megszeretni az emberek az intézményeiket. A folyamat elindulhat úgy, hogy az intézmények tisztességes munkáját támogatja a központi kormányzat és erkölcsileg maguktól – esetleg programok, jó vezetők stb. – hatására megtisztulnak. Integritás tréningeinken ezért szoktuk elemezni Gujarat példáját, melyből kiderült, hogy a vallási türelmetlenség és programok mögött valójában nem a hinduk és a mohamedánok eltérő identitása, hanem egy velejéig leromlott politikai működés és a korrupciós rendőrség volt (Shani 2007). A kilábalás tehát kezdődhet az intézményrendszerek rendberakásával.

A változásokat elindíthatja a nép is, egy forradalommal lerázza magáról az élőködőit, és néha ez alig kíván véráldozatot, máskor nagyon is. A baloldaliak szeretik a forradalmakat, a konzervatívok pedig azt, ha az intézmények tisztulnak meg. Mindkét folyamatban sok-sok érzelem és racionalitás is van, de ezek az érzelmek pozitív irányba visznek.

A demokrácia szociálpszichológiai megközelítésben a nép, az intézmények és a vezetők kölcsönhatása megkerülhetetlen. Noha több logikai érv mellett szól, hogy miért könnyen lerombolható egy liberális demokrácia, az emberiség nagyléptékű történelmében mégis egyre inkább tért hódít a fejlődés. Ennek valószínűleg az az oka, hogy az emberek egyre tanultabbak (bár vannak meggyőző kutatások, melyek szerint épp elbutulunk, lásd: Mozaik – Dr. Fábi György – Mi állhat a közösségi butulás hátterében?), és az alrendszeres etikai logikája is folyamatosan csiszolódik (bár diákjainkat egyre nehezebb meggyőzni erről). A fejlődés mellett a politikusok sem független entitások, ha hatalmon szeretnének maradni, alkalmazkodniuk kell, ráadásul vannak a demokráciát jól fejlesztő tehetséges politikusok is. Jó ötletekben nincs hiány Fishkin deliberatív közvéleménykutatásától (Fishkin – Luskin 2005) Reybrouck sorsolásos javaslatáig (Reybrouck 2017).

Végezetül néhány példa erre a fejlődésre és összhatásra. Ma egy politikus nem éltetheti a másik embert kizsákmányoló rabszolgaságot, mert ennek már se intézményi legitimitációja, se támogatása a népben nincs. A rabszolgaság kivezetése a világból tipikusan az emberi méltóság kibomlása. De ugyanilyen, hogy a médiaetika szerint a haldoklás folyamata nem ábrázolható, vagy a határviták eldöntésére igazságos háború nem indítható (Zsolt 2003).

IRODALOM

- Acemoglu, Daron – Robinson, James A. (2013) *Miért buknak el nemzetek?* Budapest, HVG Könyvek.
- Angelusz Róbert (2002) A közvéleménykutatások és a pluralizmus ignoranciája. *Médiakutató*, (2002 őszi) https://www.mediakutato.hu/cikk/2002_03_osz/04_kozvelemenykutas
- Apponyi Albert (1915) *A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában*. Budapest, Franklin Társulat.
https://mtda.hu/books/apponyi_albert_a_magyar_nemzet_termeszetszeru_elhelyezkedese_a_vilagpolitikaban.pdf
- Aronson, Eliot – Mills, Judson (1959) The effect of severity of initiation on liking for a group. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59(2), 177–181.
<https://doi.org/10.1037/h0047195>
<https://study.com/academy/lesson/effort-justification-aronson-mills-study-examples-applications.html> (a videó utolsó letöltése 2022.04.20.)
- Aronson, Eliot – Pratkanis, Anthony R. (2012) *Rábeszélőgépek*. Budapest, Ab Ovo.
- Balázs István (2019) Találjuk ki Magyarországot avagy: egy tudós földönjáró álmai – interjú Hankiss Elemérrel. *Marketing & Menedzsment*, 2019.12.20. /2–64.
<https://journals.lib.pte.hu/index.php/mm/article/view/2396/2210>
- Berne, Eric (2019) *Sorskönyv*. Budapest, Háttér Kiadó.
- Brunczel Balázs (2009) Niklas Luhmann társadalomelmélete és a politikai gyakorlat. *Replika*, (2009 május) 111–123.
<https://www.replika.hu/system/files/archivum/replika%2066-08%20Brunczel.pdf>
- Coase, Ronald H. (1992) The Institutional Structure of Production. *American Economic Review*. 1992, vol. 82 (4). 713–719. <https://www.jstor.org/stable/2117340>
- Csizmadia Ervin (2014) *Miért „alaptalan” a magyar demokrácia?* Budapest, Gondolat Kiadó.
http://real.mtak.hu/11128/1/csizmadia_javitott.pdf
- Csizmadia Ervin – Lakatos Júlia (2020) *A nem nyugatos demokrácia*. Budapest, Méltányosság Politika Elemző Központ. <https://meltanyossag.hu/a-nem-nyugatos-demokracia/>
- Csizmadia Ervin – Lakatos Júlia – Nován Zoltán – Paár Ádám – Rajnai Gergely (2021) *Az uralkodó párt*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Doise, Willem (1993) Debating social representations. In: Breakwell, Glynis M. – Canter, David V. (1993eds.) *Empirical Approaches to Social Representations*. Clarendon Press, Oxford. 157–170.
- Eurobarométer (2019) Az egész EU-ban a magyarokat zavarja legkevésbé a korrupció. *HVG* 2020. június 10. https://hvg.hu/kkv/20200610_EU_magyarok_korrupcio
- Filippov Gábor (2018) A hibrid ellenforradalom kora. *24.hu*.
<https://24.hu/belfold/2018/07/31/filippov-gabor-a-hibrid-ellenforradalom-kora/>
utolsó letöltés: 2022. 07. 08.
- Fishkin, James S. – Luskin, Robert C. (2005) Experimenting with a Democratic Ideal: Deliberative Pooling and Public Opinion. *Acta Politica*, 2005.40. 284–298.
<https://www.uvm.edu/~dguber/POLS234/articles/fishkin.pdf>
<https://doi.org/10.1057/palgrave.ap.5500121>

- Fülöp Éva – Kővágó Pál (2018szerk.) *A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája*. Budapest, Oriold és Társai Kft.
- Füstös László – Szokolczai Árpád (1994) Értékek változásai Magyarországon, 1978–1993. *Szociológiai Szemle* 1994/1. 57–90.
- Habermas, Jürgen (2001) A gyakorlati ész pragmatikai, etikai és morális használatáról. In: Habermas, Jürgen (2001) *A kommunikatív etika – A demokratikus vitákban kiérlelődő konszenzus és társadalmi integráció politikai-filozófiai elmélete*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Hankiss Elemér (2011) *Arckép* – interjú.
<https://www.youtube.com/watch?v=wo6o4YrPpCM&t=1s>
- Karácsony András (2016) *Carl Schmitt a jogtudomány teológusa*. Gödöllő, Attraktor Kiadó.
- Kiss Ferenc (2019) *Sociocracy & holacracy – Agilis és emberi szervezetek*. Budapest, In-Depth Solution.
- Klotz Péter (2020) *Integritás az emberierőforrás-gazdálkodásban. Fogalmi keretek és szervezetfejlesztési lehetőségek*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem.
[https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15858/Integritas az EEG-ben Fogalmi%20keretek%20es%20szervezetfejlesztesi%20lehetosegek.pdf?sequence=3](https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15858/Integritas%20az%20EEG-ben%20Fogalmi%20keretek%20es%20szervezetfejlesztesi%20lehetosegek.pdf?sequence=3)
- Körössényi András – Gyulai Attila – Illés Gábor (2020) *Az Orbán-rezsim*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Laloux, Frederic (2016) *A jövő szervezetei*. Budapest, Aquiline Kiadó.
- Linehan, Marsha (2010) *A borderline személyiségzavar kognitív viselkedésterápiája*. Budapest, Medicina.
- Maier, Steven F. – Seligman, Martin E. P. (2016) Learned helplessness at fifty: Insights from neuro-science. *Psychological Review*, 123 (4). 349–367.
<https://doi.org/10.1037/rev0000033>
- Moscovici, Serge – Lage, Elisabeth – Naffrechoux, Martine (1969) Influence of a Consistent Minority on the Responses of a Majority in a Color Perception Task. *Sociometry*, Vol. 32, No. 4, American Sociological Association. 365–380. <https://doi.org/10.2307/2786541>
- Némédi Dénes (2010) *Klasszikus szociológia 1890–1945*. Budapest, Napvilág Kiadó.
https://www.fszek.hu/szociologia/nemedi/nemedi_denes_klasszikus_szociologia.pdf
- Novak Zoltan – Szentpéteri Nagy Richard (2012szerk.) *Nyugattalan Magyarország*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Pinker, Steven (2019) *Felvilágosodás most*. Pécs, Alexandra Könyvesház.
- Pokol Béla (1991) *A professzionális intézményrendszerek elmélete*. Budapest, Felsőoktatási Koordinációs Iroda.
- Rauschenberger Péter (2022) A köbunkótól a liberális demokráciáig és vissza... *Népszava* 2022.04.02.
https://www.nepszava.hu/3152233_a-kobunkotol-a-liberalis-demokraciaig-es-vissza-teista-es-ateista-humanista-barataimnak-es-felebarataimnak-a-vasarnapi-valasztas-elott
- Rawls, John (2017) *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Reybrouck, David Van (2017) *A választások ellen*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör.

- Shani, Ornit (2007) *Communalism, Caste and Hindu Nationalism: The Violence in Gujarat*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511607936>
- Talájkuk ki Magyarországot (2011) <https://journals.lib.pte.hu/index.php/mm/article/view/2396/2210>
- Thaler, Richard H. – Sunstein, Cass R. (2011) *Nudge. Jobb döntések egészségről, pénzről és boldogságról*. Budapest, Manager Könyvkiadó Kft.
- Tocqueville, Alexis (2020) *A demokratikus despotizmus*. Budapest, Quadmon Kiadó.
- Weber, Max (2020) *A tudomány és a politika mint hivatás*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Zsolt Péter (2002) *Tömegkommunikációs elméletek – Politikai pszichológiai gyakorlatok*. Budapest – Vác, Eu-Synergon Kft.
- Zsolt Péter (2016) A társadalom foglyul ejtése. *Civil Szemle*, 2016/2. 29–47. <http://www.civilszemle.hu/2020/02/23/47-civil-szemle-2016-2/>
- Zsolt Péter (2018) A bosszú a társadalmi hálózatokban. I–II. In: Tózsza István (szerk.) *Első Köszervezési És Közigazgatástani Műhelyforum 2016–2017*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 163–177. https://antk.uni-nke.hu/document/akk-copy-uni-nke-hu/Web_PDF_Elso_kozszerv_koz_ig_muhelyforum_2016.pdf
- Zsolt Péter (2003) *Médiaetika – szakmai etikák*. 4. kiadás, Budapest, Eu-Synergon Kiadó.
- Zsolt Péter (2013) *Szociálpszichológia – Proszociális és antiszociális alapviselkedések*. Budapest, Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt.
- Zsolt Péter – Tóth Tamás – Demeter Marcell (2021) We are the ones who matter! Pro and anti-Trumpists’ attitudes in Hungary, *Journal of Contemporary European Studies*, 2021. okt. 18. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14782804.2021.1992362> <https://doi.org/10.1080/14782804.2021.1992362>
- Zsolt Péter (2021) *Miért nem keleties, miért nem nyugatias a magyar társadalom?* Budapest, Méltányosság Politika Elemző Központ. <https://meltanyosság.hu/miert-nem-keleties-miert-nem-nyugatias-a-magyar-tarsadalom/>
- Zsolt Péter (2022) *A liberalizmusról az orosz-ukrán háború kitörése előtt és után*. Budapest, Méltányosság Politika Elemző Központ. <https://meltanyosság.hu/a-liberalizmusrol-az-orosz-ukran-haboru-kitorese-elott-es-utan/>